वैवस्वतो यमः। यमः, ६ पित्रथर्वभृगुसोमाः, ७-९ लिङ्गोक्तदेवताः, पितरो वा, १०-१२ श्वानौ। त्रिष्टुप्, १३, १४, १६ अनुष्टुप्, १५ बृहती

परेयिवांसं प्रवतो महीरनु बहुभ्यः पन्थामनुपस्पशानम्।
वैवस्वतं संगमनं जनानां यमं राजानं हविषा दुवस्य॥ १०.०१४.०१

प्रवतः- विनयनियमिताः। महीः- महतीः। अनु परेयिवांसम्- प्रापितवन्तम्। बहुभ्यः। पन्थाम्- मार्गम्। अनुपस्पशानम्- अबाधमानम्। वैवस्वतम्- आत्मसूर्यजम्। जनानाम्। सङ्गमनम्। राजानम्- स्वामिनम्। यमम्- नियमाधिदैवतम्। हविषा- चरुपुरोडाशध्यानभावनादिहव्येन। दुवस्व- परिचर ॥१॥

यमो नो गातुं प्रथमो विवेद नैषा गव्यूतिरपभर्तवा उ।
यत्रा नः पूर्वे पितरः परेयुरेना जज्ञानाः पथ्या३ अनु स्वाः॥ १०.०१४.०२

यमः- पापोपरतिदेवता नियमाधिदेवता। यम उपरमे। प्रथमः- मुख्यः सन्। नः- अस्माकम्। गातुम्- मार्गम्। विवेद- ज्ञातवान्। एषा- एतत्। गव्यूतिः- ज्ञानम्। न अपभर्तवै- नापहर्तुं नापनेतुं शक्यम्। यत्र। नः- अस्माकम्। पूर्वे पितरः- पूर्वपुरुषाः। परेयुः-परलोकं गताः। एना- अनेन। स्वाः पथ्या अनु- स्वमार्गाननुसृत्य। जज्ञानाः- पुनर्जाता भवन्ति ॥२॥

मातली कव्यैर्यमो अङ्गिरोभिर्बृहस्पतिर्ऋक्वभिर्वावृधानः।
याँश्च देवा वावृधुर्ये च देवान्स्वाहान्ये स्वधयान्ये मदन्ति॥ १०.०१४.०३

मातली- इन्द्र ईशनाधिदेवता। मतं लातीति मातलिः। ला आदाने। तद्वान् मातली। स्वमतानुकूलसेवकसम्पन्न इति भावः। कव्यैः- सूक्ष्मदर्शनैः। यमः- नियमाधिदेवता। अङ्गिरोभिः- अङ्गनशीलैः सत्क्रतुभिः। बृहस्पतिः- मेधाधिदेवता। ऋक्वभिः- मन्त्रैः। वावृधानः- वृद्धो भवति। यान्। देवाः- इन्द्रादिदेवताः। ववृधुः- वृष्ट्यादिप्रदानेन। वर्धितवन्तः। ये च। देवान्- देवताः।

हव्यादिप्रदानेन वर्धितवन्तः। तेषु। अन्ये- एके। स्वाहा- मन्त्रवृद्धशोभनाह्वानेन। मदन्ति- तुष्यन्ति। अन्ये। स्वधया- स्वधारणया। मदन्ति ॥३॥

इमं यम प्रस्तरमा हि सीदाङ्गिरोभिः पितृभिः संविदानः।
आ त्वा मन्त्राः कविशस्ता वहन्त्वेना राजन्हविषा मादयस्व॥ १०.०१४.०४

अङ्गिरोभिः- अङ्गनशीलैः। पितृभिः- पूर्वपुरुषैः पूर्वाचार्यैर्मार्गदर्शिभिः। संविदानः- सम्यक् ज्ञातः सन्। यम- नियमाधिदैवत। इमम्- एतत्। प्रस्तरम्- विस्तीर्णमुपासनमागत्य। सीद- उपविश। त्वा- भवन्तम्। कविशस्ताः- क्रान्तदर्शिप्रयुक्ताः। मन्त्राः। आ वहन्तु। राजन्- स्वामिन्। एना- अनेन। हविषा- हव्येन। मादयस्व- हर्षय ॥४॥

अङ्गिरोभिरा गहि यज्ञियेभिर्यम वैरूपैरिह मादयस्व।
विवस्वन्तं हुवे यः पिता तेऽस्मिन्यज्ञे बर्हिष्या निषद्य॥ १०.०१४.०५

यज्ञियेभिः- यज्ञार्हैः। अङ्गिरोभिः- अङ्गनशीलैर्भवद्गणैः। आ गहि- आगच्छ। यम- नियमाधिदैवत। वैरूपैः- नानारूपैस्तैः। इह- अत्र। मादयस्व- हर्षय। यः। ते- तव पिता जनकस्तम्। विवस्वन्तम्- आत्मसूर्यम्। हुवे- आह्वये। अस्मिन्- एतस्मिन्। यज्ञे। बर्हिषि- दर्भासने चित्ताकाशे वा। आ निषद्य- उपविश्य। स विवस्वान् हर्षयतु ॥५॥

अङ्गिरसो नः पितरो नवग्वा अथर्वाणो भृगवः सोम्यासः।
तेषां वयं सुमतौ यज्ञियानामपि भद्रे सौमनसे स्याम॥ १०.०१४.०६

अङ्गिरसः- अङ्गनशीलाः। नः- अस्माकम्। पितरः- पूर्वपुरुषाः पूर्वाचार्या मार्गदर्शकाः। नवग्वाः- अद्याप्ययातयामगतयः। अथवा स्तुतिभूतमन्त्रमयगतयः। नु स्तुतौ। अथर्वाणः- चित्तवृत्तिनिरोधकाः। थर्वतिश्चरतिकर्मा तत्प्रतिषेध इति यास्कः। भृगवः- तेजस्विनः। सोम्यासः- रसिकाः प्रसन्ना वा। वयम्। तेषाम्। यज्ञियानाम्- पूजार्हाणाम्। सुमतौ। भद्रे- कल्याणे। सौमनसे- शोभनचित्तप्रदे संप्रदाये। स्याम- भवाम ॥६॥

प्रेहि प्रेहि पथिभिः पूर्व्येभिर्यत्रा नः पूर्वे पितरः परेयुः।

उभा राजाना स्वधया मदन्ता यमं पश्यासि वरुणं च देवम्॥ १०.०१४.०७

यत्र। नः- अस्माकम्। पूर्वे पितरः- पूर्वपुरुषाः प्राचीना मार्गदर्शिन आचार्याः। परेयुः- परलोकं गतास्तेषाम्। तैः। पूर्व्येभिः- सनातनैः। पथिभिः- मार्गैः। प्रेहि प्रेहि- गच्छ गच्छ। उभा राजाना- उभौ स्वामिनौ यमवरुणौ। स्वधया- आत्मधारणया। मदन्ता- तुष्यन्तौ भवतः। यमम्- नियमाधिदैवतम्। तस्मादेव नियमानुष्ठानफलदायकपदे स्थितम्। देवं वरुणम्- ऋताधिदैवतम्। तस्मादेवर्तानुस्यूतधर्मानुष्ठानफलदाने निरतम्। च। पश्यासि- पश्य ॥७॥

सं गच्छस्व पितृभिः सं यमेनेष्टापूर्तेन परमे व्योमन्।

हित्वायावद्यं पुनरस्तमेहि सं गच्छस्व तन्वा सुवर्चाः॥ १०.०१४.०८

इष्टापूर्तेन- देवपूजाभूतसेवाद्वारा। परमे व्योमन्- स्वर्गे। पितृभिः- पूर्वपुरुषैः पूर्वाचार्यैर्मार्गदर्शिभिः। सं गच्छस्व- सङ्गतो भव। यमेन- नियमाधिदैवतेन। सम्- सङ्गतो भव। अवद्यम्- पापम्। हित्वाय- परित्यज्य। पुनः। अस्तम्- स्वर्गं सदनम्। एहि- गच्छ। तन्वा- दिव्यदेहेन। सुवर्चाः- दीप्तियुक्तः सन्। सं गच्छस्व- सङ्गतो भव ॥८॥

अपेत वीत वि च सर्पतातोऽस्मा एतं पितरो लोकमक्रन्।

अहोभिरद्भिरक्तुभिर्व्यक्तं यमो ददात्यवसानमस्मै॥ १०.०१४.०९

अतः- एतस्मात् स्थानात्। हे दुःशक्तयः। अपेत- अपगच्छत। वीत- विशेषेण गच्छत। वि सर्पत। एतं लोकम्- इमं स्वर्गम्। अस्मै- एतस्मै जीवाय। पितरः- नियमैः स्वर्गं गता अस्मत्पूर्वपुरुषाः पूर्वाचार्याः। अक्रन्- चक्रुः। अहोभिः- दिवसैः दैवप्रज्ञाभिः। अक्तुभिः- निशाभिः मनुष्यप्रज्ञाभिः। अद्भिः- जीवजलधाराभिः। व्यक्तम्- संयुक्तम्। अवसानम्- अन्तिमसंस्कारम्। अस्मै- एतस्मै उपासकाय। यमः- नियमाधिदेवता। ददातु- प्रयच्छतु ॥९॥

अति द्रव सारमेयौ श्वानौ चतुरक्षौ शबलौ साधुना पथा।

अथा पितॄन्त्सुविदत्राँ उपेहि यमेन ये सधमादं मदन्ति॥ १०.०१४.१०

साधुना पथा- शोभनमार्गेण। चतुरक्षौ- चतुर्नेत्रौ। शबलौ- नानावर्णौ। सारमेयौ श्वानौ- जिज्ञासान्वेषणप्रतीकशुनकौ। अति द्रव- अतीत्य गच्छ। अथ- अनन्तरम्। ये। यमेन- नियमाधिदैवतेन। सधमादम्- अस्माभिः सह हर्षानुभवकरं स्थानम्। मदन्ति- तुष्यन्ति। सुविदत्रान्- सुष्ठ्वभिज्ञान्। पितॄन्- पूर्वपुरुषान्। उपेहि- उपगच्छ ॥१०॥

यौ ते श्वानौ यम रक्षितारौ चतुरक्षौ पथिरक्षी नृचक्षसौ।
ताभ्यामेनं परि देहि राजन्स्वस्ति चास्मा अनमीवं च धेहि॥ १०.०१४.११

यम- नियमाधिदैवत। ते- तव। यौ। रक्षितारौ- उपासकरक्षकौ। चतुरक्षौ- अक्षिचतुष्टययुक्तौ। पथिरक्षी- मार्गरक्षकौ। नृचक्षसौ- नृणां चक्षुर्भूतौ। श्वानौ- जिज्ञासान्वेषणप्रतीकौ। स्तः। ताभ्याम्। एनम्- एतस्मै। राजन्- स्वामिन् यम। स्वस्ति- मङ्गळम्। परि देहि। अस्मै- एतस्मै। अनमीवम्- आरोग्यम्। च। धेहि- धारय ॥११॥

उरूणसावसुतृपा उदुम्बलौ यमस्य दूतौ चरतो जनाँ अनु।
तावस्मभ्यं दृशये सूर्याय पुनर्दातामसुमद्येह भद्रम्॥ १०.०१४.१२

उरूणसौ- दीर्घनासिकोपलक्षितदीर्घप्राणोपासनयुक्तौ। असुतृपौ- प्राणे तृप्तौ। उदुम्बलौ- प्राणेन विस्तीर्णबलयुक्तौ। जनान् अनु- मनुष्याननुसृत्य। यमस्य- नियमाधिदैवतस्य। दूतौ- दूतभूतौ प्रश्नान्वेषणजिज्ञासाप्रतीकौ शुनकौ। चरतः। तौ। अस्मभ्यम्- नः। सूर्याय दृशये- सूर्यस्यात्मनो दर्शनाय। अद्य- इदानीम्। इह- अत्र। भद्रम्- मङ्गळम्। असुम्- प्राणम्। पुनः। दाताम्- अदत्ताम् ॥१२॥

यमाय सोमं सुनुत यमाय जुहुता हविः।
यमं ह यज्ञो गच्छत्यग्निदूतो अरंकृतः॥ १०.०१४.१३

यमाय- नियमाधिदैवताय। सोमम्- रसं। सुनुत- निष्पादयत। यमाय- पापोपरत्यधिदैवताय। हविः- चरुपुरोडाशध्यानभावनादिहव्यम्। जुहुत। अग्निदूतः- अग्न्युपलक्षितसर्वभूतहितक्रतुद्वारा।

यज्ञः- देवपूजादानसङ्गतिकरणात्मकः। अरंकृतः- मण्डितः सन्। यमम्- नियमाधिदैवतम्। गच्छति ॥१३॥

यमाय घृतवद्धविर्जुहोत प्र च तिष्ठत।

स नो देवेष्वा यमद्दीर्घमायुः प्र जीवसे॥ १०.०१४.१४

यमाय- नियमाधिदैवताय। घृतवत्- ज्योतिष्मत्। हविः- हव्यम्। जुहोत- जुहुत। प्र तिष्ठत- उपतिष्ठध्वम्। च। देवेषु- देवतासु। सः- तादृशो यमः। नः- अस्मभ्यम्। प्र जीवसे- उज्जीवनाय। दीर्घमायुः। यमत्- प्रयच्छतु ॥१४॥

यमाय मधुमत्तमं राज्ञे हव्यं जुहोतन।

इदं नम ऋषिभ्यः पूर्वजेभ्यः पूर्वेभ्यः पथिकृद्भ्यः॥ १०.०१४.१५

राज्ञे- स्वामिने। यमाय- नियमाधिदैवताय। मधुमत्तमम्- अतिशयेन मधुरम्। हव्यम्- चरुपुरोडाशध्यानभावनादिकं हव्यम्। जुहोतन- समर्पयत। पूर्वजेभ्यः- पूर्वपुरुषेभ्यः। पूर्वेभ्यः- पूर्वाचार्येभ्यः। पथिकृद्भ्यः- मार्गदर्शिभ्यः। ऋषिभ्यः- क्रान्तदर्शिभ्यः। इदम्। नमः- वन्दनमस्तु ॥१५॥

त्रिकद्रुकेभिः पतति षळुर्वीरेकमिद्बृहत्।

त्रिष्टुब्गायत्री छन्दांसि सर्वा ता यम आहिता॥ १०.०१४.१६

त्रिकद्रुकेभिः- त्रिकरणैः। षळुर्वीः- अन्नप्राणमनोविज्ञानानन्दचिदात्मकभूर्भुवःसुवर्महर्जनतपोभूमिकाः। बृहत् एकम्- सदात्मकसत्यभूमिकामपि। पतति- सरति। त्रिष्टुब्गायत्री छन्दांसि- त्रिष्टुब्गायत्र्यादिछन्दांसि। सर्वा- सर्वाणि। ता- तानि। यमे- नियमाधिदैवते। आहिता- निहितानि ॥१६॥